
ЛЮДИНА У СВІТІ ГРОШЕЙ: Міжнародні філософсько-економічні читання (Львів)

Юрій Осипов (очільник круглого столу): **Метафізика економіки.** Вартість — це гігантський (і трансцендентний!) рахувально-обмірковувально-обрахунковий пристрій, складений із свідомостей і в них розміщений. Це особливий спосіб організації господарюючої свідомості, а точніше свідомостей, всієї ноосфери, який дає змогу специфічно організувати господарство, все людське життя. Головне в економіці — метафізика, а не фізика, а тому філософія тут, на жаль, важливіша за науку в справі осмислення суті і таємниці економіки.

Гроші сьогодні — це гроші світу!

Вони опанували весь світ, увівши в дію вже посправжньому світові гроші, або світові валюти. Національно-державні валюти й такі самі грошові центри ще залишилися, але вони відіграють уже підлеглу роль. Верховенство захопила одна валюта — долар, що знаходиться під контролем Федеральної резервної системи, а по суті — центрального загальносвітового грошового штабу, причому, що особливо важливо, недержавного.

Гроші тепер — самі собі держава!

І що цікаво — монополія американського долара одразу ж почала позначатися на... кредиті; США позичають у всього світу і всіх же примушу-

ють цей борг оплачувати! Виникла і діє головна грошово-кредитна піраміда. Емісія світових грошей перебуває у руках США, які є головним кредитором світу, але при цьому США є і головним споживачем світу.

Нині економіка — це вже найсправжнісінька фінансова економіка — фінансоміка, в якій все підпорядковане не просто грошовому первневі, але немовби вже й подвійно грошовому, а може й супергрошовому, коли гроші діють виключно заради грошей, а господарство цьому «заради» покійно і завзято служить.

Грошей зараз багато, дуже багато, фінанси у величезному надлишку — і все тепер віртуальне, суто цифрове, без жодних видимих носіїв (золото — всього лише один з цінних товарів, для грошей цілковито вже не потрібний, але необхідний у ролі скарбу, товарного і, звичайно ж... грошового!.. резерву). Всі чекають зараз на великий фінансово-грошовий крах. Але крах цей все ніяк не настає, понад те, вся світова економіка, зміцнювана високопродуктивним господарством, підтримує гігантську, нібито не сумірну з господарством, грошово-фінансову бульбашку, не уникаючи зростання товарних цін, особливо на природні ресурси, енергію, сировину, але також і на землю, надра, нерухомість. Усе природне і фундаментальне нині дорожче за штучне і швидкоплинне — такою є помста природи і основ життя всьому економічному, всьому неприродному. Вже не за горами й помста з боку власне господарства — воно ж бо напевно вже зведе рахунки з економікою!

Постекономіка — хоча й не реальність ще, але не така вже й порожня вигадка. Але поки що вона явно на висоті, ще вище економіки — фінансоміка, а ще вище — гроші.

Весь господарський світ підпорядкований світові грошей — грошей світу!

Підтримуючи цей ненормальний стан, світ шукає виходу, спрямувавши всю надію в річище регіонального монетаризму. Європейське євро — перша ластівка, хоча, можливо, вилетіла вона з того самого гнізда, що й улюблений світом долар. На черзі вже азійська валюта, потім, можливо, латиноамериканська, а там, дивися, і євразійська, тобто російська. Звичайним національним валютам, у будь-якому випадку переважній їх більшості, немає нині місця у глобальній економіці, як немає для них і ніякої перспективи. Залишаються валюти регіональні.

Не всі сьогодні усвідомили, що з фінансомікою, яка не може не бути фінансовим капіталізмом, лихварством, латифундизмом, імперіалізмом, загалом глобальною експлуатацією, на часі покінчити, а дехто із задоволення, ще й сильних світу цього, такого кінця, звичайно ж, постарється не допустити, але із зухвалим фінансизмом у головах, який давно вже є, по суті, глобальним фінансократизмом, людству навряд чи вдасться уникнути

всесвітньої аутокатастрофи, яка й стане блискучим підтвердженням природженої порочності антилюдського грошово-фінансового добробуту.

Тамара Смовженко: Соціальна природа грошей. З 2002 року за ініціативою Національного банку України у Львівському інституті банківської справи, а пізніше — в Університеті банківської справи НБУ досліджують проблеми соціальної природи грошей. Тема є актуальною: ядром соціальних змін в Україні, поряд з процесом розбудови незалежної держави, а нерідко й випереджаючи цей процес, став демонтаж економічної системи, яка мала втілити в собі проект безгрошового соціуму. Гроші, які в радянській економіці виконували свої функції в неповному, урізаному обсязі, були не лише економічно «реабілітовані», але раптово, навально і агресивно почали завойовувати величезні простори життєвого світу колишніх радянських людей. Цей процес дістав назву «шокова терапія». Цей «шок» мав не тільки економічний аспект: це був крах не лише філософсько-економічної доктрини, але й переконань мільйонів реальних людей, які втратили не просто роботу, заощадження, добробут, але й упевненість в упорядкованості, стабільності, розумності свого життєвого світу. Чи знайшли ці проблеми у вітчизняній економічній теорії і соціальному знанні своє місце, адекватне тому світоглядному катаклізму, який переживає українська людина за умов докорінної зміни життєвих орієнтирів? Безперечно, потрібний час для осмислення змін і вироблення узагальненого, концептуального, не обтяженого кон'юнктурними моментами розуміння проблеми. За роки незалежності і реформування економіки в Україні на рівні буденної свідомості процес адаптації до нових соціально-економічних реалій відбувався достатньо інтенсивно, що, зокрема, знайшло свій вираз у формуванні так званої «монетаристської свідомості». На жаль, рівень теоретичного осмислення зрушень у системі цінностей, соціальних практиках, світоглядних позиціях української людини, породжених новим місцем грошей в її житті, є вкрай незадовільним.

Любомир Гузар: Не гріш є проблемою, проблемою є людина. Дозвольте подати точку зору Церкви на місце грошей у житті людини. Проблеми, про які ми говоримо, які, я так зорієнтувався, ми хочемо бачити в контексті нашого життя, а також у контексті сьогоденного життя в Україні, — це не є проблеми виключно України. Проблема грошей є всесвітньою.

Вже зі Святого Письма або з інших джерел, мені здається, мусимо собі усвідомити, що гроші — це є засіб, гроші служать, гроші є для того, щоб обмінюватися певними речами. Коли гріш стає проблемою? Коли ми починаємо гріш абсолютизувати. Це значить, коли ми поставимо гріш на місце Бога.

Гріш сам у собі є річ нейтральна — засіб, але річ дуже небезпечна. Гріш являє собою таку річ, як уже було згадано, як влада. Він може забезпечити людині можливість робити те, що вона хоче. Гріш, якщо він потурає сваволі, стає небезпечним.

Отже, не гріш є проблемою, проблемою є людина. Проблемою є ми. І від цього залежить, як ми поводитимемося з грошима. Ісус Христос не прокляв гріш. Прийшли до Нього, хотіли Його на таку дуже небезпечну справу зловити, щоб він сказав, що не треба платити податки. А Ісус Христос сказав: Богові що Боже, а кесареві — що кесарево. Не заборонив, не прокляв, ні. Тільки кому належить, що належить, — тому й віддайте.

Не є проблемою соціалізм або капіталізм. Проблемою, я повертаюся ще раз, є ми. Від нас залежить, як ми будемо гріш, цього посередника, вживати. Якщо ми хочемо вживати на добро, то Богу дякувати. Бо для того воно має служити. Якщо ми хочемо вживати на зло, мусимо тоді зважати на наслідки, які називають гріхом і всім тим, що йде за ним.

Говоримо про свободу або громадянське суспільство. Останнє побудоване на принципі віри в людину. Це значить, що люди, беручи їх разом, дорослі люди, нормальні люди, які не є ніким примушеними, справді вільними, у доброму вільними, бо свобода сама в собі є доброю, — вони якимось дивним способом не без праці й не без помилок, але крок за кроком провадять, так скажу, до певного очищення або вдосконалення суспільства. І тому, бачите, те, що ми називаємо «демократія» (не як політична структура, а як віра в людину), остаточно нас доводить до певних здорових понять. На підставі цих понять, пізніше добре сформованих у законах, тримаються народ і держава.

У нас є така приповідка: чиє царство на столі, того правда на землі. Але дуже багато залежить від того, як суспільство дивиться на все, яким є духовний рівень суспільства. Я впродовж тривалого часу жив у Сполучених Штатах Америки. І, на жаль, мені прикро сказати, що коли хочуть дізнатися, що являє собою певна людина, яким є її звання, то питають, скільки у неї у банку на конті. Якщо вона має поважну суму — а, ну то це є поважна людина. Бо за цим стоїть певне поняття: хто доробився — той є доброю людиною. Це — ціла філософія протестантизму.

Щось у нас немовби болить, коли ми говоримо про гроші і про майно. Справа в тому, що гроші, майно є для людини великою спокусою. Великою нагодою упадати зі свого становища гідності людини, великою небезпекою для людини. Ми говоримо про олігархів, це у нас улюблене тепер слово. Ми забуваємо, що олігарх — це людина, яка вміє бути багатою. Наші ж, як ми називаємо, олігархи — я б їх назвав радше скоробагатіями — це люди, які не мають культури багатства, не вміють бути багатими. Треба вміти бути багатими, що означає не дозволити втратити свою людську гідність через те, що є багато грошей.

Тепер я вже говорю як церковна людина, як віруюча людина — і то є навіть більше, ніж церковна. Ми можемо знайти відповідь на питання, що нас хвилюють (і це є абсолютний розв'язок, непомильний), якщо ми поставимо Бога на Його місце, тобто у самісінькому центрі нашого життя. Якщо гріш, влада і все подібне посідатиме місце Бога, стане для нас головною релігією, тоді горе нам. Коли ж у центрі нашого життя стане Бог, так як ми Його пізнаємо через Об'явлення, тоді справді цілком можливий повний розв'язок тих великих труднощів, що їх ми надibuємо.

Ми так далеко зайшли сьогодні, бо не знати скільки сторіч і тисячоліть ми весь час йшли від Бога. Шукали інших богів. Ми маємо багато різних божків і тому маємо багато різних проблем. Якби ми поставили Бога так, як Він Сам Себе подає в Своєму Об'явленні, то ті проблеми, про які ми сьогодні дискутуємо, відійшли б, і ми б навіть не помітили, де вони ділися!..

Олександр Агєєв: Гроші як універсальна довіра. Розвиток людської цивілізації — це ніщо інше, як виявлення, реалізація і розвиток (або згасання) потенціалу довіри окремих людей і спільнот одне до одного. Потенціал довіри сучасних цивілізацій історично склався на ґрунті світових релігій, які живили соціальні, ділові, політичні, наукові, технічні і освітні звершення енергією довіри. Реалізуючи цю довіру, незалежно від конкретних історичних форм заломлення культу віри в системах соціалізації, люди розвивали свої цивілізації. Ця ідея знайшла своє різноманітне теоретичне обґрунтування у Платона, Гегеля, Канта, Вебера, Тойнбі, Юнга та ін. Гострота і глобальний масштаб сучасної дискусії про соціальну відповідальність бізнесу і політики — наслідок всеосяжної кризи довіри.

Гроші за своєю суттю — це обопільне зобов'язання, певна обіцянка, виконання якої може бути розтягнуте в часі і просторі. Всі учасники цієї тотальної безперервної обіцянки мають одну загальну властивість — ліміт кредитування. І той, хто користується кредитом, і той, хто його видає (активи й пасиви), завжди зустрічаються. Всі сторони, таким чином, мають свої рейтинги, що відображають не стільки обсяг ліквідності, скільки обґрунтованість і доведеність прав на кредит. Сумнівність активів і низька якість пасивів — це ерозія, підрив або крах, залежно від темпу втрати рейтингового авторитету — найфундаментальнішого права бути надійним боржником, якому довіряють. Усі ми боржники у цьому світі, і найголовніший борговий ланцюжок вишиковано не по лінії «позичальник — банк — клієнти», а по лінії «особа—сім'я—рід—батьківщина».

Сучасний бізнес і уявлення про нього насичені запозиченнями з військово-стратегічного і оперативного мистецтва. Використання хитрості, створення пасток, введення в оману, прагнення переграти суперника будь-

якими методами, дедалі активніше застосування методів обмежувальної ділової практики, несумлінної конкуренції — все це перетворює бізнес на театр військових дій. Війна стала категорією економічною, інформаційною, психологічною.

Були цілі — стали мішені. У результаті у такій конкурентній боротьбі виграє не найкращий, а найбrehливіший, найхитріший, найнешадніший, найнещиросердїший. Будь-яка вертикаль відповідальної влади і бізнесу будована на вертикалях великих цілей, значень, цінностей. Без них влада і бізнес вироджуються в маніпулювання заради кон'юнктурних і вузькогрупових інтересів. Якщо типові («нормальні») ринкові стратегії зосереджені на досягненні конкурентних переваг за рахунок розвитку компетенцій виробництва і збуту кращих (за якістю, ціною і споживацькими властивостями) товарів і послуг, то гіперконкурентні стратегії сфокусовані на генерації і утриманні конкурентних переваг за рахунок егоїстичного маніпулювання всім спектром чинників, які впливають на пропозицію і попит, врешті-решт на споживацький вибір, каналізуючи його у вигідному для гіперконкурентного гравця напрямку.

На плечах сьгоднішніх лїдерів лежить величезна відповідальність за нерозповсюдження хвороботвірних вірусів — цього соціального СНІДу, зброї масового нищення смислового ядра суспільства, засад його солідарності і життєздатності.

Успіх будь-якої співпраці визначений здатністю всіх її учасників консолідувати свої зусилля на досягненні загальної мети. Не успіх за будь-яку ціну, не торжество егоїзму, а гармонія, талановите поєднання плюсів і мінусів усіх гравців, добровільне врахування ними переваг і інтересів інших дійових осіб, злагоджене підпорядкування всіх загальній стратегії дають у результаті перемогу. За розуміння цієї істини зовсім нещодавно була присуджена Нобелівська премія з економіки. Її лауреат, Джон Неш, зробив відкриття, зїставне з внеском Ньютонa, Коперника, Айнштайна у природничих науках.

Суть відкриття Джона Неша полягає в доведенні формально-математичними методами надзвичайно простої і дуже давньої етичної настанови, прикладеної до повсякденної практики бізнесу, переговорних процесів аж до міжнародного рівня. А саме — для досягнення стійкості у складних системах, якими є будь-які соціальні групи, необхідно, щоб кожний індивід, кожний гравець прагнув досягнення своїх цілей, але з урахуванням взаємодїї з іншими гравцями і вимог добробуту всієї системи. Такою є підтверджена авторитетом Нобелівського комітету базова вимога до правил командної гри. Тільки коригуючи свою поведінку відповідно до інтересів інших гравців можна досягти оптимального розподїлу виграшу для всіх сторїн, причому не тільки всередині команди, але й між суперниками. Змагальність, таким чином, не виключає партнерства.

Григорій Хоружий: **Поставити ринок на службу спільному благу.** З погляду соціального вчення католицької церкви економіка є лише одним аспектом і одним виміром багатогранної людської діяльності. Якщо ж економіку підносять до абсолюту, а виробництво і споживання ставлять у центр соціального життя й перетворюють на єдину цінність суспільства, то причини цього слід шукати перш за все в тому, що вся соціокультурна система зневажає етичний і релігійний вимір і обмежується виробництвом благ і наданням послуг. Церква виходить з того, що важливою соціально значущою інституцією суспільства є вільний ринок, здатний забезпечити добрі результати у виробництві благ і наданні послуг і тим самим бути найефективнішим засобом для використання ресурсів і задоволення потреб. Отже, Церква цінує переваги, що їх надають механізми вільного ринку для кращого використання ресурсів і полегшення обміну товарами. Адже саме за допомоги ринку можна досягти важливих цілей у сфері справедливості — обмежувати надлишковий прибуток окремих підприємств, задовольняти запити споживачів, раціонально використовувати ресурси, винагороджувати зусилля підприємців і їхню здатність до оновлення.

Компендіум соціального знання Церкви визнає індивідуальну користь економічних суб'єктів як їхню законну мету, яка, проте, ніколи не має бути єдиною метою, адже поряд з нею існує суспільна користь. В інтересах індивідуальної совісті і суспільної відповідальності важливо встановити правильне співвідношення між засобами і цілями. Це означає поставити ринок на службу спільному благу і цілісному розвитку людини, оскільки в іншому випадку він вироджується в нелюдську і відчужену інституцію, яка тягне за собою неконтрольовані дії.

Важливо також, щоб свобода в економічній сфері вписувалася в належні правові рамки, пов'язані з цілісною людською свободою, складовою якої є економічна свобода. Проте коли економічна свобода, як писав Іван Павло II, стає автономною і в людині бачать передусім виробника або споживача благ, а не суб'єкта, який продукує і споживає, щоб жити, то така свобода втрачає необхідний зв'язок з людською особистістю й врешті-решт призводить до її відчуження і пригноблення.

Фінансову систему вважають спрямованою на спільне благо, якщо вона дотримується деяких фундаментальних принципів. Перш за все це сплата податків як вияв обов'язку солідарності, розумність і справедливість при встановленні податків, а також твердість і цілісність в управлінні суспільними ресурсами і в їх розподілі. Таким чином, фінансова система, розподіляючи ресурси, повинна слідувати принципам солідарності, рівності, захоплення талантів і приділяти більше уваги підтримці сім'ї.

У соціальній доктрині Церкви пропонувано виробити такі стилі життя, коли вибір у сфері споживання, нагромадження і капіталовкладень визначатимуть прагнення до істинного і благого і спілкування з іншими людьми заради спільного зростання. Оскільки соціальний контекст справляє суттєвий вплив на спосіб життя, то Іван Павло II в енцикліці *Centesimus annus* закликав рішучіше відповідати на культурний виклик споживацтва, особливо в інтересах прийдешніх генерацій, яким, можливо, доведеться жити в навколишньому середовищі, забрудненому надмірним і невпорядкованим споживанням.

Таким чином, Церква уважно відстежує фінансово-економічні процеси сучасного світу, визнає їхню об'єктивність і водночас, не переслідуючи своїх корисливих цілей, послідовно виступає за розвиток суспільства і особистостей, керуючись високими соціально-етичними цінностями.

Зоя Скринник: Поєднання ефективності з відповідальністю як умова самозбереження людства. Взаємозв'язок між соціально-культурним феноменом грошей і формуванням сучасного типу соціальних взаємин і людської особистості полягає в тому, що еволюція і функціонування грошей спричинили панування інструментальної раціональності в модерному і постмодерному суспільстві. За таких умов економічна ефективність і морально-етичні засади людського життя взаємно виключають одне одного. Прагнення до економічної ефективності, реалізоване на цих засадах, може стати реальною загрозою «розмивання» моральних норм інструментальною раціональністю економічних механізмів, які формуються в процесі ринкової трансформації України. В економічно розвинених країнах Заходу ці небезпеки певною мірою врівноважували протестантська трудова етика і механізми громадянського суспільства, які сформувалися в ході адаптації соціуму до дії «невидимої руки ринку».

Існує взаємозв'язок між винаходом монетних грошей і початком історичної доби, означеної К. Ясперсом як «осьовий час», коли відбувся світоглядний поворот, що утвердив раціональність як основу ставлення людини до світу. За постмодерної доби електронні гроші і «віртуальна економіка» ведуть до нової версії цивілізації, в якій поєднання економічної ефективності з моральною відповідальністю людей за результати своєї економічної діяльності стає необхідною умовою самозбереження людства.

Соціальний ресурс, спроможний поставити межі інструментальній раціональності грошових відносин, не слід шукати поза межами раціонального ставлення людини до світу, позаяк розвиток сучасної цивілізації не має альтернатив щодо опертя на раціональність так само, як у ній не існує ефективної альтернативи у вигляді безгрошової економіки. При цьому ми

спираємося на розрізнення, яке здійснює комунікативна філософія поміж *цілераціональністю*, визначеною когнітивно-інструменталістським змістом, і *процедурною раціональністю*, яка включає в себе морально-практичний і експресивний виміри.

Неправомірним спрощенням є дихотомічний підхід, який будований на протиставленні духовних вимірів матеріальним аспектам буття і який відповідно поділяє буття людини на два типи: «вищий», для якого гроші втрачають своє значення, і «нижчий», пов'язаний з монетарними моделями свідомості і поведінки.

Слід усвідомити, що інструментальні схеми монетаристської свідомості не є чимось випадковим, чужорідним у мотиваційній сфері людини, вони зумовлені довготривалим процесом історичного розвитку, природою сучасного соціуму, потребами повсякденного життя. Комунікативна система грошових взаємин має винятково високу здатність до саморегуляції, самозбереження і саморозвитку, тому вона працює ефективно скрізь, куди цим взаєминам удалося проникнути. Людина завжди житиме у світі, в якому гроші відіграватимуть велику та, ймовірно, дедалі більшу роль. Вона завжди зароблятиме гроші, користуватиметься ними і при цьому завжди перебуватиме у небезпеці потрапити у залежність від них. Людина не може ухилитися від цієї відповідальності — скасувати грошові відносини у суспільному житті або відмовитися від них у житті особистому. Але вона може ціною значних і постійних зусиль приборкати цю стихію, не наразитися на породжені нею небезпеки, як вона робить це стосовно природних стихій або інструментальної раціональності науково-технічного розуму.

Володимир Ільїн: *Покладаючись на мораль, людина залишатиметься у полоні омани.* Нова влада за умов нової економіки, нової віртуальної реальності розробляє нові підходи до економіки суспільства постмодерну. Це суспільство прославляє не творців *енергії і думки* (знання), а власників їхніх еквівалентів — *грошей і інформації*. Для грошової влади важливо, що інформацію можна легко фальсифікувати, що створює феномен «когнітивного фальшивомонетництва», дезінформації, деморалізуючої маніпуляції, порожніх текстів у правильній граматичній формі.

Світова влада перетворює світове господарство на глобальний світ транснаціональних корпорацій, які мають мережеву структуру. Мережеві структури забезпечують глобалізацію капіталу і децентралізовану концентрацію виробництва і праці. На підставі стратегії світової влади виникає інформаційно-фінансовий простір, смислом якого постають гроші. Розвиток глобальних мережевих технологій призводить до ситуації, коли влада фінансово-економічної структури стає сильнішою за політичну. Замість

передбаченого Д. Белом суспільства інформаційної свободи («інформаційний соціалізм»), де знання заміщає товарні відносини, поки що формується суспільство жорсткої мережевої *несвободи*, де сутність людини ще сильніше відчужується від її існування, ніж в індустріальному суспільстві, а знання дедалі більше стає *товаром*.

Сподіваючись на те, що бізнес повинен бути відокремлений від влади (одна з головних тез наших політичних проєктів), забувають, що це глибока ілюзія. Влада ніколи не існувала, не існує і не існуватиме *без грошей*. держава втрачає контроль над фінансовою політикою. То про яке розділення може йтися?

Покладаючись на мораль, на абстрактні аморфні проповіді про силу духу, про відплату, на те, що врешті-решт прийде «чесний бідний» правитель, людина завжди залишиться в полоні омани, вона буде іграшкою в руках тих, кому ця омана потрібна.

Володимир Мельник: Прагматична раціональність техногенної цивілізації. Кінець ХХ сторіччя був супроводжений крахом багатьох міфів. З-поміж найвагоміших за соціальною значущістю — міф про рятувальну і визначальну місію науки в історії європейської цивілізації.

Віра в науку як вище благо і вищу цінність щодо перетворення природи і модернізації соціальних відносин виникла не випадково. Це радше прагнення секуляризованої суспільної свідомості віднайти і утвердити новий ціннісний центр і опертя людської життєдіяльності, сконструювати надійні підвалини цілепокладання і керівництва людською діяльністю.

Науковий раціоналізм значною мірою зобов'язаний своїм утвердженням прагматичній життєвій позиції «людини економічної». Гроші є квінтесенцією прагматичної раціональності, яка сформувала, крім іншого, сучасний спосіб наукового мислення, породила і суперечність між раціонально розбудованою картиною світу і його морально-ціннісними вимірами. Оцінка науки і ґрунтованого на науковому раціоналізмі певного типу світосприйняття і соціальної організації суспільного життя як визначальних системотвірних чинників має на те об'єктивні підстави. Незважаючи на важливу роль правової культури і християнських цінностей у розвитку європейської культури, не вони, а наука як соціальна інституція і продукований нею технологічний прогрес визначають суспільні виміри і тенденції еволюції європейської цивілізації впродовж останніх двох сторіч.

Характерною особливістю кризи сучасної європейської цивілізації є те, що в її орбіту втягнуті всі сфери життєдіяльності людини, за масштабами вона охоплює весь світ. Оскільки джерела кризи походять з іншої, штучно створеної людиною природи, то цілком логічно вістря незадоволення і

недовіри обернено саме до неї, до того типу культури, яка спричинила формування сучасної європейської техногенної цивілізації.

Валерій Скотний: Знакова природа грошей. До аналізу знакової природи грошей цілком можна застосувати методологічні засади теорії симуляції. Вони дають змогу глибше зрозуміти трансформації у життєвому світі, викликані появою і еволюцією грошей. За такого підходу гроші постають як «симулякр» (Бодрияр, Батай) — позапоняттєвий спосіб фіксації досвіду, особливістю якого є відсутність референції з реальними об'єктами. Відмова від ідеї референтного зв'язку знаку і об'єктивного означуваного зумовлена інтерпретацією комунікації як когерентності миттєвих, нестійких семантичних асоціацій партнерів. Симулякр унаслідок цієї невизначеності і суб'єктивності перетворюється на «порожній знак», «точну копію, оригінал якої ніколи не існував». Причина, з якої гроші постають як «псевдореальність», «порожній знак», позбавлений об'єктивного наповнення, полягає в іншому: їхня функція як еквівалента *всіх, кожної, будь-якої* реальності робить референтність з кожною конкретною річчю неістотною, такою, якою можна знехтувати. Натомість на перший план у смисловому наповненні знакової форми грошей виходить реконструювання у ході комунікації партнерів суто конотативних смислів їхніх комунікативних дій. Актуалізація смислу грошей здійснюється лише в процедурах специфічного спілкування, в якому вони виконують медіальну функцію й відіграють роль семантичного фокусу, навколо якого відбувається інтеграція різнорідних і досі неузгоджених інтересів. У процесі симуляції — як через знакову реальність грошей, так і через інші семіотичні системи — відбуваються культивация і екстраполяція на всі сфери соціального життя презумпції «порожнього знаку». За виразом Ж. Бодриєра, симуляція — це породження гіперреального. Єдина ознака цієї нової реальності — операційність. Це синтетичний продукт, який вже не можна розглядати як реальність. Інформація вже більше не продукує смисл, а імітує його, підмінюючи собою як комунікацію («поглинає комунікацію»), так і саму реальність («більш реальне, ніж саме реальне — ось яким чином воно скасовується»). Ця трансформація відбувається непомітно, і культура вже в режимі симуляції продовжує виробництво позірно реального і референтного, а по суті лише гіперболізованих знаків реальності. Виробництво стає семіотичною сферою: воно орієнтоване на значущість товарів у першу чергу не в аспекті споживчої або мінової вартості, але в аспекті вартості знакової. За тими самими правилами, але у зустрічному напрямку, відбувається квазісеміотизация феноменів культури: вони трансформуються у товар і перетворюються на образи самих себе.

Відповідно грошову знакову систему, вплетену в цю гіперреальність, людина сприймає як самодостатню, звільнену від укоріненості у безпосередні життєві контексти. Таким чином, знакова природа грошей утворює передумови для підпорядкування всього багатства людського життєвого світу єдиній субстанції монетарних стосунків, але разом з тим породжує й потенціал заперечення їхньої легітимності як соціокультурного феномена.

Владислав Сологубов: Грошовий обіг — моральний і інформаційний виміри. Гроші із соціологічної точки зору є об'єктом моралі. Це відповідає принципів аксіологічного нейтралітету, звеличеному Максом Вебером, який закликав соціологів установити «співвідношення цінностей», відмінне від «думки про величину». Не йдеться про позбавлення грошей моральних категорій, але, навпаки, це дає змогу приймати цю категорію всерйоз, відзначаючи економічні і соціальні наслідки їх існування. Вебер використовував цей демарш у своїй праці, зв'язавши конфесіоналізм з економічною практикою.

Зв'язки індивідуума з грошима переважно є складними й суперечливими. Значна частина життя як індивідуума, так і колективу присвячена здобуванню грошей, що викликає подвійне ставлення до них.

У минулому мало місце переважно вороже ставлення до грошей. Докори, адресовані грошам, виражали у трьох формах: підозрілої претензії на статус загального еквівалента, відмови від моральних почуттів при виникненні непереборного бажання володіти грошима і засудження практики моральної заборони, що дозволяє ставити на перше місце вигоду.

Релігійні авторитети відігравали вирішальну роль у становленні підозрілого ставлення до грошей. Іслам, християнство, зокрема католицизм, більше, ніж інші конфесії, засуджували специфічну практику монетаризму, заперечуючи гроші навіть у принципі.

Демонізація грошей є абсолютно недоречною. Технологія обміну є такою, що персона, яка віддає товар, здебільшого не потребує негайного придбання іншого товару. Це вона зробить пізніше, але впродовж періоду між моментом розставання зі своїм продуктом і отриманням іншого повинне бути певне підтвердження права на придбання іншого товару або блага. Таким підтвердженням і є гроші. Їх поява є природною і неминучою. Неправильно вважати їх великим винаходом людства, співвимірним з винайденням колеса. Ніхто не може сказати, хто і коли вперше перейшов від простого натурального обміну до обміну за допомоги монетарного засобу, що виявився дуже зручним.

Впродовж сторіч ми бачимо, як сформувалися дві позиції в оцінці ролі грошей. Перша — непримиренне, різко негативне ставлення церкви до неприродної природи грошей і моральної сумнівності операцій, в яких во-

ни беруть участь. Критичне ставлення до грошей виявляє й соціологія, хоча у м'якшій формі, визнаючи неминучість їх появи і функціонування. Друга — утилітарна позиція чистої, без домішки соціальної заклопотаності, економічної науки.

Характер грошового обігу аналогічний інформаційним потокам. Справді, гроші є документом, який підтверджує той факт, що їхній власник отримав їх за свій товар, який змінив власника. Інформаційні потоки зазнають ушкоджень, утрачаючи частину обсягу інформації через недосконалість каналів і вузлів зв'язку. Так само грошові потоки втрачають частину своєї купівельної спроможності в процесі обігу. «Шуми» в грошовому обігу виникають у каналах обігу, а роль «вузлів зв'язку» відіграють фінансово-кредитні організації і емісійні центри. Звідси бачимо, що не тільки гроші як об'єкт, але й їх обіг як процес мають соціальну природу. У сфері держав-націй годі уявити функціонування грошей поза їхнім зв'язком з ідеєю суверенітету.

Національна валюта разом з державною мовою і контрольованою територією є ознакою національної незалежності. Помітною є залежність суверенітету від монетарних криз. Політична потужність держави вимірюється її здатністю емітувати стійку валюту. Сучасна криза долара супроводжується ослабленням політичної ваги США; не було б кризи — було б навпаки. Ця залежність є настільки сильною, що можна говорити про гроші не лише як про атрибут влади і суверенітету, але й як про одну з форм вияву влади.

Олена Зотова: Соціальна субстанція речей у грошовому заломленні. Гроші можна розглядати як певну мовну систему, яка має у своїй природі низку достатньо виразних ознак як природної, так і штучної мови. Кожна мова є знаковою системою, яка є засобом людського спілкування, мислення і вираження, специфічно людським способом збереження і передачі інформації. Виходячи з таких означень, не можна не визнати, що феномен грошей являє собою конкретний варіант спеціалізованої мови, тобто специфічну знакову систему, яка забезпечує спілкування людей у конкретній сфері — сфері економічної діяльності. Гроші є засобом раціонального об'рунку і осмислення цієї діяльності, точного вираження її реальних і очікуваних результатів, фіксації і ретрансляції інформації, абсолютно необхідної для успішного перебігу економічних процесів, тобто вони виконують саме ті функції, які традиційно вважають сутнісними ознаками мови.

Гроші за самою своєю суттю є «спільним знаменником», механізмом повсякчасного, повсюдного, універсального ототожнення структурних елементів соціальної реальності у спілкуванні людей, засобом установа-лення між ними відношення еквівалентності, а смисли, які вони вносять у життєвий світ соціуму, — це конкретні конфігурації, в яких соціальні

значення різних речей і явищ співвіднесені між собою. Таким чином, гроші немовби «висвітлюють» у речах їхню спільну соціальну субстанцію — те, що кожен предмет у життєвому світі людини є об'єктивованою формою існування відносин між людьми.

Сергій Сняков: Філософія економіки: аксіологія і легітимація. Природа економічних явищ є такою, що передбачає їх схвалення або засудження, надання переваги або відхилення. В очах зацікавлених осіб ці явища в принципі не можуть бути нейтральними, оскільки вони поєднані з вибором, прийняттям рішень, прихильністю, оцінкою. Вони тісно пов'язані з такими ключовими поняттями людського суспільства, як добро і зло, справедливість і несправедливість, рівність і нерівність. Іншими словами, філософія економіки має справу з розумінням і тлумаченням економічних цілей, а там, де йдеться про мету людей, обов'язково присутні цінності. Тому вже за самим своїм визначенням філософія економіки пронизана морально-етичним сенсом: вивчення господарського життя не може не мати морального виміру. Не випадково ще Кант виокремлював два самостійних рівні дійсності — феноменальний, що відповідає науці, і ноуменальний, що відповідає етиці. Якщо перший створений людським розумом і є раціональним за своєю природою, то другий є трансцендентальним стосовно людського життя, на ньому базоване етичне і духовне життя людини.

Хоча в реальному житті таке розмежування має умовний характер, з ідеально-типологічної і епістемологічної точок зору воно є цілком правомірним і навіть необхідним. Таке розмежування слід провести і в сфері економічній, особливо економіко-правовій. Це тим більш необхідно зробити, якщо врахувати, що нерідко економічні цілі ототожнюють з корисливими намірами, а моральність — з безкорисливістю. Відхиляючи такий підхід до економічної сфери, важливо розмежувати економічні засади і моральні, економічне право і моральність.

Філософія економіки, яка включає в себе комплекс теорій, концепцій, ідей, має однією із своїх цілей легітимацію або делегітимацію певного економічного ладу. Вона покликана виявляти справжність або хибність загальноновизнаних економічних норм і цінностей, тому завжди критично ставиться до існуючих концепцій економічного порядку. При цьому вона покликана визначити певну магістральну лінію економічного розвитку.

Таким чином, філософія економіки не може не заторкувати аксіологічного аспекту економіки. Понад те, можна говорити про економічну аксіологію як про самостійний підрозділ філософії економіки. Якщо взяти до уваги, що філософія економіки має справу не тільки з дійсним, але і з належним, то вона має оперувати гіпотетико-дедуктивними категоріями за

формулою «що було б, якби...», категоріями добра і зла, реального і ідеального. Вона надає перевагу тій чи тій економічній системі, наприклад, ринковій організації перед директивною (плановою) економікою, або пропонує свої моделі економічного розвитку як найдосконаліші альтернативи. Все це говорить про те, що економічна реальність і філософія економіки як рефлексія над нею пронизані морально-етичним началом.

Олександр Шморгун: Від фетишизації абстрактного до декапіталізації сутнісного у людині. Проблема полягає в тому, що вся ідеологія масштабних соціально-економічних перетворень у пострадянському просторі мала виразну домінанту фінансово-монетарної посередницької складової, яку протиставляли етатизмові радянської командно-адміністративної системи з її наголосом на індустріальному економічному базисі і розумінні безпосереднього виробника як власника робочої сили і водночас як «виробничої сили» — додатку до засобів виробництва. Навпаки, економічні перетворення, які пройшли під знаком саме монетаризму, будувалися на світоглядній установці життя не заради суспільства, не заради майбутніх генерацій, врешті-решт не заради насолоди від самої продуктивної праці, а заради буття для себе, власного дозвілля, отримання прибутку не за принципом трудового внеску у виробничий процес, а за принципом «гроші роблять гроші», тобто вміння використовувати належним чином різноманітні фінансові інструменти задля отримання зиску і забезпечення високих стандартів масового споживання.

Саме розуміння сучасної наукомісткої економіки як ринку, який працює в режимі самоорганізації і «невидимою рукою» оптимізує економічні процеси, також побудоване на гіпертрофії функції грошей в сучасному суспільному житті, завдяки яким споживач завжди може нав'язати свою волю виробникові й через масовий попит у кінцевому підсумку диктувати оптимальну структуру економіки, забезпечувати міжгалузевий баланс. Уже пізніше головним критерієм приватизації в Україні, виходячи з розуміння соціальної справедливості, знову стає критерій перш за все фінансовий, коли ефективність того ж самого Фонду Держмайна оцінюють через його здатність продати об'єкти державної власності й виторгувати найвищу можливу за конкурсних умов ціну, яка була б не вкрадена, а спрямована до бюджету.

Як відомо, сам реальний перебіг подій спростував цей монетарний міф, продемонструвавши можливість застосування саме фінансових інструментів для кримінального нагромадження капіталу, небаченої поляризації у рівнях життя населення, жорстокої експлуатації громадян за рахунок стрибкоподібного зменшення їхньої купівельної спроможності, чого досягали й досягають за рахунок штучного стимулювання інфляційних процесів.

Безпосередньою реакцією на ці негативні явища стала жорстка ліворадикальна критика ліберально-монетарних методів ведення сучасної економіки з позицій державного етатизму, вульгарно зрозумілого кейнсіанства і французького дирижизму, які тлумачили як необхідність повернення не просто до державного регулювання, а навіть до державного втручання в економіку.

Із сказаного можна зробити такий концептуальний висновок: за принципом «подібне належить лікувати подібним» вади, пов'язані з виникненням феномена відриву символічних цінностей від своїх матеріальних носіїв як у безпосередньо виробничій, так і у фінансовій сферах, можна подолати не шляхом повернення до класичних форм товарної ринкової економіки (в тому числі у формі державного капіталізму або економічного етатизму, крайнім проявом яких стала радянська командно-адміністративна система), які так чи так працюють за принципом «гроші — товар — гроші», а, навпаки, форсованим упровадженням нових форм економіки, які, зберігаючи сам принцип оцінки людської праці у символічних продуктах на рівні як безпосереднього виробництва, так і посередництва, стимулюватимуть потребу у відмові від будь-якої фетишизації абстрактної праці коштом конкретної й будуть націлені на декапіталізацію людських сутнісних сил.

Сергій Разумовський: Колапс буття вартості. Структура світового капіталу, точніше символів, які його позначають, свідчить про превалювання у ньому так званих кредитних грошей, тобто вартості, не забезпеченої товаром. На жаль, неможливо відрізнити гривню, яка символізує реальну вартість цінності, яка з'явилася в матеріальному світі, від гривні без реальної вартості. Відповідно вона не є буття, а буття має тільки матеріально виражена вартість. Це означає, що буття вартості, відірваної від реального продукту, призводить до підриву віри в існування самої вартості, а віра, власне, і є підґрунтям функціонування символічних грошей. Наслідком цього процесу є колапс буття вартості й відповідно поділ — на дійсне буття реально створеної вартості і співбуття обіцяної вартості. Прискорення цьому процесу безперечно додасть розвиток інформаційних технологій, що накладає певні обмеження на можливості економічного зростання й, відповідно, на перспективи світового економічного розвитку у XXI сторіччі, які можна характеризувати як стан нестійкої стабільності. У короткостроковому плані безперервність інноваційного циклу, доступність фінансових ресурсів і прогнозованість доходів, а також дедалі більший попит на продукти інформаційного сектора зумовлюють певні і ясні перспективи бізнесу. Проте у довгостроковому плані насиченість економіки поліпшувальними нововведеннями і «символічними» іміджевими псевдоінноваціями на тлі

апатії інвесторів свідчать про неефективність використання інтелектуального і природного капіталу у світовій економіці. А це може обернутися швидким пересиченням споживачів дедалі новими генераціями інформаційних продуктів.

Ігор Держко: **Економічне буття як спосіб перетворення нічого на все.** У сутності грошей і їхній принциповій суперечливості міститься колосальна сила потенційних можливостей. Завдяки ним гроші є не лише «саморозгорнуваною причиною» господарського, соціального, політичного, культурного процесів, а й унутрішнім імпульсом народження буття з небуття. У значенні не лише постійного народження соціокультурної реальності у своєму предметному вираженні, але й неперервного перетворення людини. Її надії, плани, самореалізація, віра, розчарування тощо завжди виходять на проблему економічного буття як способу (засобу) перетворення (надії) їх на конкретну реальність, тобто на стан «буття». Чим більше людина віддалялася від природної залежності, тим більше процес її самоздійснення залежав від перетворення економічних можливостей, які містяться у грошах, з небуття на визначеність власного «Я», тобто на самореалізацію людини. Функціонування грошей у системі соціуму показує, як з нічого створюється все, якщо у цьому процесі розкриваються смисли людських надій і прагнень.

© І. ДЕРЖКО, 2009

Юрій Осипов (очільник круглого столу) — доктор економічних наук, віце-президент Академії гуманітарних наук, дійсний член Російської академії природничих наук, керівник центру суспільних наук Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова, завідувач лабораторії філософії господарства економічного факультету МДУ, голова Філософсько-економічного вченого зібрання.

Олександр Агєєв — доктор економічних наук, професор, генеральний директор Інституту економічних стратегій, Президент Міжнародної академії досліджень майбутнього, головний редактор журналу «Економічні стратегії».

Любомир Гузар — Глава Української греко-католицької церкви.

Ігор Держко — кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії і економіки Львівського національного медичного університету.

Олена Зотова — кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії гуманітарних наук, заступник директора Центру суспільних наук економічного факультету МДУ ім. М.В. Ломоносова, вчений секретар Філософсько-економічного вченого зібрання, заступник головного редактора журналу «Філософія господарства».

Володимир Ільїн — доктор філософських наук, професор кафедри економічної теорії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Володимир Мельник — доктор філософських наук, професор, декан філософського факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Сергій Разумовський — кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Харківської державної академії фізичної культури.

Сергій Сняков — доктор філософських наук, професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Валерій Скотний — доктор філософських наук, професор, ректор Дрогобицького педагогічного університету ім. Івана Франка.

Зоя Скринник — доктор філософських наук, завідувач кафедри суспільних дисциплін Львівського інституту банківської справи УБС НБУ.

Тамара Смовженко — доктор економічних наук, професор, ректор Університету банківської справи Національного банку України.

Владислав Сологубов — кандидат економічних наук, доцент Уральського державного університету.

Григорій Хоружий — доктор філософських наук, проректор Університету банківської справи Національного банку України.

Олександр Шморгун — кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, старший науковий співробітник Інституту обдарованої дитини АПН України.
